

Ortaokul ve Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Görüşleri, Deneyimleri ve Müdahale Davranışları

Melike Kavuk Kalender ¹, Hafize Keser ², Vasfi Tugun ³

Öz

Bu araştırmanın amacı, öğrencilerin siber zorbalığa yönelik görüşlerini, siber zorbalık deneyimlerini ve siber zorbalığa dâhil olma rollerine göre, olaylara müdahale etme davranışlarını belirlemektir. Araştırmanın çalışma grubu 11-17 yaş arasındaki 952 öğrenciden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak “Siber zorbalık farkındalık anketi-öğrenci formu” kullanılmıştır. Veriler 2016-2017 eğitim-öğretim yılının ikinci döneminde toplanmıştır. Araştırma sonunda öğrencilerin, siber zorbalık davranışları, siber zorbalıkta kullanılan araç ve ortamlar, siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma nedenleri ile ilgili bilgi eksikleri bulunduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin %44.5’i daha önce en az bir kez siber zorbalığa maruz kalmış, %22.5’i daha önce en az bir kez siber zorbalık yapmış, %53.2’si daha önce en az bir siber zorbalık olayına tanık olmuştur. Siber mağduriyet yaşama durumunda, öğrencilerin en fazla sergileyecekleri müdahale davranışları “olayı anne-babaya anlatma”, “olayı bir arkadaşına anlatma” ve “olayı okuldaki bir öğretmene anlatma” şeklindedir. Siber zorbalık yapma durumunda öğrenciler en çok “hiçbir şey yapmayacaklarını” veya “olayı bir arkadaşına anlatacaklarını” belirtmiştir. Tanık olarak siber zorbalığa dâhil olma durumunda ise en çok “siber zorbaya engel olmaya çalışma”, “siber mağdura yardım etme” ve “yardım edebilecek bir yetişkine olayı anlatma” davranışlarının sergileneceği tespit edilmiştir. Çoğu müdahale davranışının sergilenmesinde, öğrencilerin daha önceden siber mağduriyet yaşamış olması veya başkalarına siber zorbalık yapmış olmasının etkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Siber zorbalık
Siber zorbalık müdahalesi
Siber zorba
Siber mağdur
Tanık

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 19.03.2018
Kabul Tarihi: 25.01.2019
Elektronik Yayın Tarihi: 29.04.2019

DOI: 10.15390/EB.2019.7820

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, Türkiye, melikekavuk@gmail.com

² Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, Türkiye, keser@ankara.edu.tr

³ Gıme Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, KKTC, vasfi.tugun@kyrenia.edu.tr

Giriş

Bilgi ve iletişim Teknolojileri (BİT) aracılığıyla gerçekleştirilen ve başkalarına zarar vermek amacıyla kasıtlı ve tekrarlı olarak sergilenen zorbalık davranışları, siber zorbalık olarak tanımlanmaktadır. İnternet veya diğer dijital iletişim araçları yoluyla sergilenen hakaret ve tehdit davranışları (Juvonen ve Gross, 2008), tekrar eden saldırganca davranışlar (Baldry, Farrington ve Sorrentino, 2016, Yetik vd., 2017), çeşitli teknoloji formları kullanılarak yapılan kasıtlı taciz davranışları (Beran ve Li, 2005), ve hatta cinsel içerikli görüntü ve fotoğrafların dağıtılması davranışları (Schrock ve Boyd, 2008) siber zorbalık olarak kabul edilmektedir. Siber zorbalık, her yaştaki öğrencileri tehdit etmektedir. Topçu ve Erdur-Baker'in (2007), 4-19 yaş arasındaki 359 öğrenciyle yaptıkları araştırmaya göre, kız öğrencilerin %53.6'sının siber zorba, %64.2'sinin siber mağdur, erkeklerin %62.6'sının siber zorba, %69.5'inin siber mağdur olduğu tespit edilmiştir. Dilmaç ve Aydoğan'ın (2010) 13-15 yaş arası 300 öğrenciyle yaptıkları araştırmada, siber zorbalık oranı %19.6, siber mağduriyet oranı ise %56.2 bulunmuştur. Araştırmalar, özellikle ortaokul ve lise çağındaki öğrencilerin, siber zorbalık konusunda yüksek risk grubunda olduğunu göstermektedir (Arıcak vd., 2008; Bayar ve Uçanok, 2012; Erdur-Baker, 2010; Kowalski, Giumetti, Schroeder ve Lattanner, 2014; Mishna vd., 2006; Sam, Bruce, Agyemang, Amponsah ve Arkorful, 2018; Slonje, Smith ve Frisen, 2013; Topçu, 2008). Erişti ve Akbulut (2017) lise ve üniversite öğrencileriyle yaptıkları çalışmada, lise öğrencileri arasındaki siber mağduriyetin, üniversite öğrencilerine göre daha ciddi boyutta olduğunu tespit etmişlerdir.

Kendine özgü ve benzersiz bir zorbalık türü (Jager, Amado, Matos ve Pessoa, 2010) olan siber zorbalık, mağdurlar üzerinde üzüntü, öfke, kaygı, korku, hüsrana, akademik başarısızlık, kendine zarar verme isteği, ailesel sorunlar, düşük özsaygı, gibi olumsuz duygular yaratmaktadır (Akbaba ve Eroğlu, 2013; Arıcak, 2012; Ayas, 2016; Beran ve Li, 2005; Erdur-Baker ve Tanrikulu, 2010). Çocuklar ve gençler siber zorbalığa çeşitli rollerde dâhil olabilmektedir. Siber zorbalık davranışını gerçekleştirenler "siber zorba", davranışa maruz kalanlar "siber mağdur" olarak adlandırılmaktadır. Bunların yanısıra bir siber zorbalık olayında çocuklar ve gençler, "olayın tanığı, seyircisi, dâhil olmayan izleyicisi veya olası savunucusu" da olabilmektedirler (Kowalski, Limber ve Agatson, 2012). Siber zorbalık yalnızca mağdurlarda değil, siber zorbalık ve tanıklarda da fiziksel, ruhsal ve akademik olumsuzluklara sebep olmaktadır (DeSmet vd., 2015; Spears, Campbell, Tangen, Slee ve Cross, 2015; Yılmaz, 2011).

Gençler arasındaki siber zorbalığın, her yıl önemli oranda öğrenciyi etkileyen, eğitimcileri ve okul yöneticilerini öğrenciler açısından endişelendiren (Hinduja ve Patchin, 2009) ve baş edilmesi gereken ciddi bir problem olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmacılar, siber zorbalıkla baş etme çalışmalarının öğrenci, eğitimci ve ailelerle işbirliği içinde yürütülmesi ve tüm bu paydaşları siber zorbalığı tanıma, önleme ve etkili müdahale yöntemleri hakkındaki hakkında bilgi ve becerilerle donatmak gerektiğinden söz etmektedir (Chan ve Wong, 2015; Willard, 2007). Çelen, Çelik ve Seferoğlu'nun (2016) 119 ortaokul öğrencisiyle gerçekleştirdikleri araştırmada, siber zorbalığın çocuklar için önemli bir tehdit olabileceği, çocukların interneti amaçlarına uygun, güvenli ve bilinçli kullanabilmeleri açısından bir farkındalık oluşturulması gerektiği vurgulanmaktadır. Kowalski ve diğerleri (2012), siber zorbalıkla baş etmek için öğrencilerin sahip olması gereken bilgi ve becerileri aşağıdaki şekilde sıralamışlardır:

- Siber zorbalığı tanıtıcı bilgiler (siber zorbalığın ne olduğu, siber zorbalıkla ilgili okul ilke ve kuralları, siber zorbalık olaylarının nasıl bildirileceği, olaylara en doğru müdahalenin nasıl olacağı gibi),
- Siber zorbalık olaylarına yapılacak doğru ve yanlış müdahale biçimlerinin neler olduğu,
- Siber zorbalık olayına tanık olduğunda sergilenmesi gereken davranışların neler olduğu,
- Siber zorbalığa maruz kalan sınıf arkadaşlarına nasıl destek olunabileceği.

Patchin ve Hinduja (2010), öğrencilerin, siber zorbalığa etkili şekilde müdahale etme yolları (*zorbalı engelleme, incitici materyali bildirme, vb.*) hakkında bilgiye ihtiyaç duyduğunu vurgulamışlardır. Von Marees ve Petermann (2012), tüm öğrencilerin tepkisel (*incitici mesajları silme, engelleme veya*

görmezden gelme) ve önleyici (*güvenliği ve farkındalığı artırıcı*) strateji ve kaynaklar hakkında bilgiye; siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin ise yaşadıkları olaylarla başa çıkma becerisine (*sosyal destek talebinden bulunma gibi*) ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Öğrencileri bu bilgi ve becerilerle donatmak için, eğitim ortamlarında farkındalık artırıcı faaliyetlere yer verilmesinin faydalı olacağı belirtilmektedir (Akbulut, 2014; Tanrikulu, Kınay ve Arıca, 2015). Bu tür farkındalık artırıcı etkinlikleri desteklemek ve siber zorbalığın olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için, etkili baş etme stratejilerinin araştırılması gerekmektedir (Erişti ve Akbulut, 2017). Öte yandan, siber zorbalığı önleme ve müdahale etmede etkili olup olmadıklarını belirlemek amacıyla önleme ve müdahale çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır (Tanrikulu, 2018). Nitekim bu ihtiyaç doğrultusunda, siber zorbalık farkındalık eğitimi almış olan 111 öğrenciyle yapılan bir araştırma, farkındalık eğitimi almış öğrencilerin siber zorbalık yapma oranlarının ve siber mağduriyet oranlarının düşük olduğunu göstermiştir (Gölpek-Sarı ve Seferoğlu, 2018). Hem uluslararası hem de ulusal literatürde farklı hedef kitlelerle gerçekleştirilen, bu tür siber zorbalıkla baş etme çalışmalarının, sınırlı sayıda da olsa, yer aldığı görülmektedir (Akbulut, 2014; Akbulut ve Çuhadar, 2011; Herrera, Kupczynski ve Mundy, 2015; Hinduja ve Patchin, 2017; Pabian ve Vandebosch, 2015; Ryan, Kariuki ve Yılmaz, 2011). Bunların yanı sıra, siber zorbalıkta risk grubu olarak nitelendirilen ortaokul ve lise düzeyindeki öğrencilerle yürütülen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Arıca ve diğerleri (2008) ortaokul öğrencileriyle yaptıkları çalışmada, siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin %25'inin, yaşadıkları olayları arkadaşlarına ve ailelerine anlattıklarını; %30.6'sının zorbayı bloke etmek (yapmamasını söylemek veya kullanıcı adını değiştirmek) gibi bir müdahale davranışı sergilediklerini belirlemişlerdir. Başka bir çalışmada, mağduriyet yaşayan öğrencilerin yaklaşık %70'i siber zorbalık olaylarında yardım istediklerini ifade etmişlerdir (Topçu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın, 2008). Tanrikulu (2018) çalışmasında, farklı ülkelerde öğrencilere yönelik tasarlanan mevcut siber zorbalık önleme ve müdahale programlarının özelliklerini sistematik biçimde analiz etmiştir. Erişti ve Akbulut (2017) lise ve üniversite öğrencileriyle yürüttükleri çalışmalarında, siber zorbalığa karşı davranışsal ve duygusal tepkileri geliştirmeyi ve sınıflandırmayı amaçlamışlardır. Tanrikulu ve diğerleri (2015), okul rehber öğretmenlerinin 15-18 yaş öğrencileri için kullanacağı "Siber Zorbalığa Karşı Duyarlılık Geliştirme Programı" nı geliştirmiş ve bu programın, siber zorbalığı azaltmada ve farkındalık geliştirmedeki etkisini test etmişlerdir.

Özetle, öğrencileri siber zorbalık tehlikesinden korumak için onlara siber zorbalığı tanıma ve uygun müdahale biçimleri konusunda, ihtiyaç duydukları bilgi ve becerileri kazandırmak çok önemlidir. İhtiyaç duydukları bilgi ve becerileri kazandırmak için ise bunların neler olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Mevcut ulusal literatür incelendiğinde, öğrencilerin siber zorbalık deneyimlerini ve bunların farklı değişkenlerle ilişkisini (Horzum ve Ayas, 2011; Erdur-Baker, 2010; Horzum ve Ayas, 2014; Kavuk ve Keser, 2016; Peker, 2015; Salı, Başak ve Akca, 2015), belirlemeye dönük birçok araştırma bulunmaktadır. Öte yandan siber zorbalığın önlenmesi ve mağdurların müdahale biçimleri (Erişti ve Akbulut, 2017; Semerci, 2015; Tanrikulu, 2018; Tanrikulu vd., 2015) ile ilgili araştırmalar da literatürde yer almaktadır. Bu araştırmalardan farklı olarak, siber zorbalığa farklı rollerde (mağdur, zorba veya tanık) dahil olan ortaokul ve lise öğrencilerinin müdahale davranışlarının neler olduğu bilinmemektedir. Ek olarak, öğrencilerin müdahale biçimlerinin, mevcut deneyimleriyle birlikte yorumlanması da içinde bulunduğumuz problemin ciddiyet boyutu ile ilgili farklı bir bakış açısı geliştirmemizi sağlayacaktır.

Bu kapsamda bu araştırmanın amacı, ortaokul ve lise öğrencilerinin siber zorbalığa ilişkin görüşlerini belirleyerek, siber zorbalığa dâhil olma rollerine göre olaylara müdahale biçimlerini incelemektir. Buna göre aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

- Öğrencilerin siber zorbalığa ilişkin görüşleri nelerdir?
- Öğrencilerin siber mağdur, siber zorba ve tanık olarak siber zorbalığa dâhil olma durumları ve bunların cinsiyete göre değişimleri nelerdir?
- Öğrencilerin siber zorbalığa mağdur, zorba veya tanık olarak dâhil olmalarına göre, olaylara müdahale etme davranışları değişmekte midir?

Bu araştırmanın;

- Ailelere, öğretmenlere ve okul yöneticilerine, çocuklarının/öğrencilerinin siber zorbalığa yönelik bilgi ve becerilerindeki eksikleri tespit etme ve buna yönelik gerekli önlemleri alma konusunda kaynak oluşturacağından,
- Okullarda siber zorbalığa karşı uygun politika ve stratejilerin oluşturulmasına katkı sağlayacağından,
- Araştırmacılara, ortaokul ve lise öğrencilerinin siber zorbalığa siber zorbalıkla baş etmelerine yardımcı uygulama, etkinlik ve program geliştirmeleri konusunda kaynak oluşturacağından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada yalnızca nicel veriler toplanmıştır. Nicel verileri destekleyen nitel verilerin olmaması çalışmanın sınırlılığı olarak görülmektedir. Siber zorbalık konusu etik açıdan araştırılması zor bir konudur. Elbette bu çalışma için ilgili resmi kuruluşlardan gerekli izinler alınmış ve öğrencilerin veri toplama aracını doldurmalarında gönüllülük esas alınmıştır. Buna rağmen, öğrenciler yaşadıkları siber zorbalık olaylarını utanma, korku, büyük sorunlar getirebileceği düşüncesi, küçük düşmüş hissi gibi sebeplerle başkalarıyla paylaşmak istememektedirler (Kavuk, 2016). Bu çalışma, öğrencilerin paylaştıkları verilerle sınırlıdır. Diğer yandan, öğrencilerin yanıtlarını, kasıtlı ve sürekli olarak yaşadıkları/tanık oldukları zarar verici davranışları düşünerek verdikleri varsayılmaktadır. Siber zorbalığın süreklilik özelliği, zorbalık davranışının birden çok kez sergilenmesi anlamına gelmemelidir. Bir zarar verici eylem, siber ortamda yalnızca bir kez sergilenmiş olsa da, bu eylemde kullanılan materyal birden çok kez görüntülenebilir, kaydedilebilir, başkalarına iletilebilir ve böylelikle eyleme maruz kalan kişi bu durumu tekrar tekrar yaşayabilir (Langos, 2012). Bu nedenle, öğrenciler yanıtlarını, yalnızca bir kez yaşadıkları/tanık oldukları zarar verici davranışı düşünerek vermiş olsalar bile, bu davranışın siber zorbalık olarak yorumlanabileceği kabul edilmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada, tarama modeli kullanılarak nicel veriler elde edilmiştir. Çalışmanın katılımcıları, verilerin toplanması ve veri analizi ile ilgili bilgiler aşağıda özetlenmiştir.

Katılımcılar

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) beş ilçeden oluşmaktadır. Bu çalışmanın hedef evreni, KKTC'nin tüm ilçelerinde bulunan 11-17 yaş aralığındaki öğrencilerdir. İlçelerin birinden araştırma izni alınamaması nedeniyle bu çalışma dört ilçe ile sınırlandırılmıştır. Bu ilçelerde toplam 22 eğitim kurumu ve 11-17 yaş arasında toplam 4592 öğrenci bulunmaktadır. Tabakalı örnekleme yöntemi kullanılarak evrenden örneklem alınmıştır. Her ilçe bir tabakayı oluşturmuştur. Her tabakanın hedef evrendeki oranı dikkate alınmış ve o tabakadan örnekleme dâhil edilmesi gereken öğrenci sayısı belirlenmiştir. Örnekleme dâhil edilen okullar ise tesadüfi yöntemle seçilmiş ve gönüllülük esas alınmıştır. Cochran'ın (1977) örneklem büyüklüğü hesaplamada kullanılan formülü dikkate alındığında, 4592 öğrenciden oluşan evrende, en az 355 öğrenciye ulaşılması gerektiği belirlenmiştir. İlçelere göre, toplam öğrenci sayıları ve örnekleme dâhil edilmesi gereken en az öğrenci sayısı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. İlçelere Göre Örneklem Dağılımı

İlçe	Toplam öğrenci sayısı	Örnekleme dâhil edilmesi gereken en az öğrenci sayısı	Örnekleme dâhil edilen öğrenci sayısı
Lefkoşa	1985	153	396
Girne	1013	78	248
Gazimağusa	978	76	186
Güzelyurt	616	48	122
Toplam	4592	355	952

Tablo 1'e göre, her bir ilçenin hedef evrendeki oranına göre, en küçük örneklem büyüklüğünde ($f=355$) temsil etmesi gereken öğrenci sayıları hesaplanmıştır. Örneğin, Lefkoşa ilçesinde, toplam 1985 öğrenci bulunmaktadır. Bu sayı hedef evrenin ($F=4592$) %43'üne denk gelmektedir. O halde örneklemin ($f=355$) en az %43'ü Lefkoşa ilçesinden oluşturulmalıdır ($f=153$). Tablo 1'in son sütununda ise her bir ilçeden örnekleme dâhil edilen öğrenci sayıları görülmektedir. Sonuç olarak bu araştırmanın katılımcıları, 2016-2017 yılının ikinci döneminde, KKTC'nin dört merkez ilçesinde öğrenim gören, 11-17 yaş arasındaki 952 öğrenciden oluşmuştur. Bu durumda bu araştırma için yeterli sayıya ulaşıldığı ($f=952$) kanısına varılmıştır.

Katılımcıların 514'ü (%54) kız ve 438'i (%46) erkek öğrenciden oluşmaktadır. Öğrencilerin, 156'sı (%16.4) 5. Sınıfa, 178'i (%18.7) 6. Sınıfa, 206'sı (%21.6) 7. Sınıfa, 102'si (%10.7) 8. Sınıfa, 82'si (%8.6) 9.sınıfa, 157'si (16.5) 10.sınıfa ve 71'i (%7.5) 11.sınıfa devam etmektedir. Öğrencilerin %85.9'unun akıllı telefon ve %92'sinin sosyal ağ kullandıkları belirlenmiştir.

Verilerin Toplanması

Veri toplama aracı olarak "Siber zorbalık farkındalık anketi-öğrenci formu" kullanılmıştır. "Siber zorbalık farkındalık anketi-öğrenci formu", Kavuk'un (2016) doktora tezi kapsamında geliştirilmiştir. Kapsam ve görünüş geçerliliğini sağlamak için uzman görüşünden yararlanılmıştır. Başlangıçta 13 maddeden oluşan formun (Kavuk, 2016) kapsamı araştırmacılar tarafından genişletilerek madde sayısı 32'ye çıkarılmıştır. Bu aşamada yeniden uzman görüşüne başvurulmuştur. Türkiye ve KKTC'deki çeşitli üniversitelerin Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi ile Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümlerinde görev yapan ve siber zorbalık konusunda deneyimli 15 uzmandan görüş alınmıştır. Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel (2010), anket geliştirme sürecinde uzman görüşü alınırken, uzmanların %90 ile %100 arasında uyuşma gösterdiği maddelerin, herhangi bir değişiklik yapılmadan ankette bırakılabileceğinden söz etmişlerdir. Formdaki 31 maddede, uzmanların %90'ın üzerinde uyuşma gösterdiği tespit edildiğinden maddelerde değişiklik yapılmamış, 1 madde ise uzmanların önerisi doğrultusunda 2 ayrı maddeye dönüştürülmüştür. Bu şekilde 33 maddeden oluşturulan taslak form bir ortaokul ve bir lisedeki öğrencilere ($f=684$) uygulanmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Veri toplama aracındaki soruların her biri farklı özellikleri ölçmektedir. Büyüköztürk ve diğerleri (2010), bu tür anketlerde soruların anlaşılabilirliğinin, cevaplanabilirliğinin ve güvenilirliğinin tek tek inceleneceğini belirtmişlerdir. Büyüköztürk ve diğerlerine göre (2010), soruların güvenilirliği, ön uygulamada verilen cevapların tutarlılığı incelenerek, aynı amaca yönelik hazırlanan ve değişik ifade edilmiş sorulara verilen cevaplar kontrol edilerek test edilebilmektedir. Formun güvenilirlik analizi, ön uygulama sonrasında katılımcıların verdikleri yanıtlar incelenerek ve uzmanlardan görüş alınarak test edilmiştir. Buna göre formda yer alan soruların her birinin farklı özellikleri ölçtüğü, ön uygulama sonrasında katılımcıların verdikleri cevapların tutarlı olduğu ve uzman görüşlerinde birlik sağlandığı görülmüştür.

Bu araştırma kapsamında, öğrencilerin siber zorbalığa ilişkin görüşlerini, siber zorbalık deneyimlerini ve olaylara müdahale etme davranışlarını belirlemek amacıyla, ankette yer alan 10 madde kullanılmıştır. Bu maddelerin dördü öğrencilerin siber zorbalığa yönelik görüşlerini, üçü siber zorbalık deneyimlerini ve üçü olaylara müdahale davranışlarını belirlemeye dönüktür. Siber zorbalığa yönelik görüşleri belirlemek için, "Sence aşağıdaki davranışlardan hangisi/hangileri siber zorbalık davranışdır?", "Sence çocuk ve ergenler neden siber zorbalık yapar?" gibi; siber zorbalık deneyimlerini belirlemek için, "Daha önce hiç, başka biri tarafından yapılan bir siber zorbalık davranışına maruz kaldın mı?" gibi; müdahale davranışlarını belirlemek için ise "Eğer bir siber zorbalık olayına maruz kalırsan ne yapardın?" gibi sorular sorulmuştur. Maddelerin dört tanesi tak yanıtı soru tipinden olup, altı tanesi birden fazla yanıt işaretlenebilecek türdendir. Veri toplama aracı, okullardaki tüm öğrencilere ($f=984$) yüz yüze ortamda, araştırmacılar tarafından uygulanmıştır. Veri toplama aşamasına, katılımcılara siber zorbalığın basit tanımı yapılarak başlanmış, süreç boyunca sorular araştırmacılar tarafından yanıtlanmıştır. Eksik ve hatalı doldurulan 32 anket kapsam dışı bırakılarak 952 anket geçerli sayılmıştır.

Verilerin Analizi

Veri girişi araştırmacılar tarafından yapılmış; veriler frekans, yüzde, çapraz tablolar ve Chi Square testleri ile analiz edilmiştir. Araştırmanın birinci alt amacı doğrultusunda, öğrencilerin siber zorbalık davranışlarına ilişkin görüşleri, frekans ve yüzde hesaplarıyla ortaya konmuştur. Araştırmanın ikinci ve üçüncü alt amaçları doğrultusunda frekans ve yüzde hesaplarının yanı sıra; cinsiyete göre ve siber zorbalık deneyimi olup olmasına göre karşılaştırma yapabilmek amacıyla chi square testleri kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın birinci amacı, öğrencilerin siber zorbalık hakkındaki görüşlerini belirlemektir. Buna göre öğrencilere ilk olarak siber zorbalığı bir problem olarak görüp görmedikleri sorulmuştur. Gelen yanıtlara göre, öğrencilerin %58.6'sının çocuklar ve gençler arasındaki siber zorbalığı ele alınması gereken bir problem olarak görmektedir. Siber zorbalık davranışlarının neler olduğuna yönelik görüşleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin, Siber Zorbalık Davranışlarına Yönelik Görüşleri

Davranışlar	f	%
Sanal ortamda tehdit etmek	745	78.3
Sanal ortamda başkalarına cinsel içerikli istenmeyen sözler veya fotoğraflar yollamak	694	72.9
Sanal ortamda kişisel bir fotoğrafı/videoyu izinsiz olarak başkalarıyla paylaşmak	670	70.4
Sanal ortamda cinsel içerikli teklifte bulunmak	647	68
Biriyle ilgili utandırıcı veya kırıcı bir web sayfası oluşturmak	606	63.7
Sanal ortamda kaba lakap takmak	557	58.5
Cep telefonundan gizli arama yapmak	455	47.8
Sanal ortamda söylenti yaymak	437	45.9
Sanal ortamda başka biri gibi davranmak	422	44.3

Tablo 2'ye göre öğrencilerin yarısından çoğu, sanal ortamda gerçekleştirilen "tehdit, cinsel içerikli söz veya fotoğraf yollama, kişisel bir fotoğraf veya videoyu izinsiz olarak başkalarına yollama, cinsel içerikli teklifte bulunma, kaba lakap takma ve biriyle ilgili utandırıcı veya kırıcı bir web sayfası oluşturma" davranışlarını siber zorbalık olarak yorumlamışlardır. Öte yandan öğrencilerin yarısından çoğu, "cep telefonu ile gizli aramalar yapma, sanal ortamda söylenti yayma veya başka biri gibi davranma" gibi davranışların siber zorbalık olduğunu düşünmemektedir. Öğrencilerin, insanların siber zorbalık yapma nedenlerine ilişkin görüşleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin, İnsanların Siber Zorbalık Yapma Nedenlerine Yönelik Görüşleri

Nedenler	f	%
İntikam alma	627	65.9
Dikkat çekme	520	54.6
Güç gösterme	514	54.0
Eğlenme	507	53.3
Kıskançlık	500	52.5
Popüler görünme	451	47.4
Acımasızlık	443	46.5
Gerçek yaşamdaki zorbalığa sanal ortamda karşılık verme	434	45.6
Hiçbir neden yokken, öylesine	420	44.1

Tablo 3'e göre öğrencilerin yarısından fazlası siber zorbalığın, intikam alma, dikkat çekme, güç gösterme, eğlenme ve kıskançlık nedeniyle sergilendiğini düşünmektedir. Bunun yanı sıra öğrencilerin yarısına yakını siber zorbalık davranışlarının "popüler görünme, acımasızlık, gerçek yaşamdaki zorbalığa sanal ortamda karşılık verme" gibi nedenlerle ya da "hiçbir neden yokken öylesine" yapıldığını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin, insanların siber zorbalığa maruz kalma nedenlerine ilişkin görüşleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin, İnsanların Siber Zorbalığa Maruz Kalma Nedenlerine İlişkin Görüşleri

Nedenler	f	%
Fiziksel görünüm (Kilo. boy. giysileri. vb.)	634	66.6
Cinsiyet	457	48.0
Aile özellikleri (zengin olma. yoksul olma. vb.)	435	45.7
Bilgi ve iletişim teknolojilerini güvenli ve doğru kullanmama	398	41.8
Gerçek yaşamda başkalarına zorbalık yapma	369	38.8
Okuldaki performans (başarılı veya başarısız olma gibi)	348	36.6
Engelli olma	287	30.1

Tablo 4'ten anlaşıldığı gibi, öğrencilerin yarısından çoğu, insanların "cinsiyet, aile özellikleri veya fiziksel görünümünden" dolayı siber zorbalığa maruz kaldığını düşünmektedir. Öte yandan öğrencilerin üçte birinden fazlası, insanların "cinsiyet, bilgi ve iletişim teknolojilerini güvenli ve doğru kullanmama, gerçek yaşamda zorbalık yapma veya okul performansı" gibi özelliklerinden dolayı siber mağdur olduklarını belirtmişlerdir.

Araştırmanın ikinci amacı, öğrencilerin siber mağdur, siber zorba ve tanık olarak siber zorbalığa dâhil olma durumlarını ve bunların cinsiyete göre değişimini belirlemektir. Bu amaca ilişkin bulgular ile chi square testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Siber Zorbalık Deneyimleri

		Kız		Erkek		Toplam		Chi Square
		f	%	f	%	f	%	
Siber mağdur olma	Hiçbir zaman	289	54.7	239	45.3	528	55.5	$\chi^2=22.259$ df=2 p=0.000
	Ara sıra	204	58.3	146	41.7	350	36.8	
	Her zaman	21	28.4	53	71.6	74	7.8	
Siber zorba olma	Hiçbir zaman	443	60.0	295	40.0	738	77.5	$\chi^2=59.235$ df=2 p=0.000
	Ara sıra	62	40.3	92	59.7	154	16.2	
	Her zaman	9	15.0	51	85.0	60	6.3	
Tanık olma	Hiçbir zaman	250	56.1	196	43.9	446	46.8	$\chi^2=5.967$ df=2 p=0.051
	Ara sıra	214	54.7	177	45.3	391	41.1	
	Her zaman	50	43.5	65	56.5	115	12.1	

Tablo 5'e göre, öğrencilerin yarısına yakını (%44.5) daha önce en az bir kez siber zorbalığa maruz kaldığını, dörtte üçünden fazlası ise (%77.5) daha önce kimseye siber zorbalık davranışı sergilemediğini ifade etmiştir. Öte yandan, öğrencilerin yarısından biraz fazlası (%53.2) şimdiye kadar en az bir siber zorbalık olayına tanık olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin siber zorbalık deneyimlerinin cinsiyetlerine göre değişimi incelendiğinde; şimdiye kadar hiç siber mağdur olmadığını veya ara sıra siber mağduriyet yaşadığını belirtenler arasından, kız öğrencilerin oranı erkek öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur. Öte yandan her zaman siber mağduriyet yaşadığını belirten kız öğrenciler, benzer

yanıtı veren erkeklerden daha düşük orandadır. Siber zorbalık yapma durumları incelendiğinde, şimdiye kadar hiç siber zorbalık davranışı sergilemediğini söyleyen kız öğrencilerin oranının, benzer yanıtı veren erkeklerden fazla olduğu görülmüştür. Öte yandan, ara sıra veya her zaman siber zorbalık yaptığını ifade eden erkek öğrencilerin oranı, kızlara göre daha yüksek olmuştur. Cinsiyete göre, siber mağduriyet yaşama ve siber zorbalık yapma oranlarında gözlenen bu fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Chi square testi sonuçları, siber zorbalık olaylarına tanık olması ile cinsiyet faktörünün anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir.

Araştırmanın üçüncü amacı, öğrencilerin siber zorbalık olaylarına dâhil olma durumlarına göre olaylara müdahale etme biçimlerini ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, veri toplama aracındaki siber mağdur olma, siber zorba olma ve tanık olma maddelerinin tümü için “ara sıra” ve “her zaman” kategorileri birleştirilerek “siber zorbalık deneyimi var” kategorisi oluşturulmuştur. Buna göre öğrenciler, “siber zorbalık deneyimi var” ve “siber zorbalık deneyimi yok” şeklinde sınıflandırılmıştır. Siber mağduriyet yaşayan ve yaşamayan öğrencilerin tercih ettikleri müdahale davranışları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Siber Mağduriyet Durumlarına Göre Öğrencilerin Tercih Edecekleri Müdahale Davranışları

	Siber mağdur olanlar		Siber mağdur olmayanlar		Toplam		Chi square		
	f	%	f	%	f	%	χ^2	df	p
Hiçbir şey yapmazdım.	80	18.9	60	11.4	140	14.7	10.558	1	.001
Olayı anne veya babama anlattırdım.	184	43.3	296	56.1	480	50.4	15.088	1	.000
Olayı okuldaki bir öğretmene anlattırdım.	123	29.0	214	40.5	337	35.4	13.649	1	.000
Olayı bir arkadaşıma anlattırdım.	245	57.8	221	41.9	466	48.9	23.872	1	.000
Olayı sanal ortamdan birine anlattırdım (bir web sitesi yöneticisi veya web destek elemanı gibi).	96	22.6	43	8.1	139	14.6	39.639	1	.000

Tablo 6, öğrencilerin bir siber zorbalık olayına maruz kaldıklarında en çok sergileyecekleri müdahale davranışlarının sırasıyla “olayı anne-babaya anlatma”, “olayı bir arkadaşına anlatma” ve “olayı okuldaki bir öğretmene anlatma” olduğunu göstermektedir. Dikkat çeken bir diğer bulgu, daha önce siber mağduriyet yaşayan öğrencilerin yarısından fazlasının müdahale davranışı olarak, olayı bir arkadaşına anlatmayı tercih edecekleri (%57.8); fakat olayı anne-babaya anlatmayacak olmalarıdır (%56.7).

Siber mağduriyet durumlarına göre öğrencilerin tercih edecekleri müdahale davranışlarının değişimi incelendiğinde; hiçbir müdahalede bulunmayacağını belirtenler arasından daha önce siber mağduriyet yaşayanların oranı, yaşamayanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Öte yandan, “olayı anne-babama anlattırdım” ve “olayı okuldaki bir öğretmene anlattırdım” yanıtı verenler arasından daha önce siber mağdur olanların oranı diğerlerine göre daha düşükken, “olayı bir arkadaşıma anlattırdım” diyenler arasından daha önce siber mağduriyet yaşayanların oranı daha yüksek olmuştur. Siber mağdur olan ve olmayan öğrencilerin oranları arasındaki bu farklar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre belirli müdahale davranışlarının tercih edilmesinde, öğrencilerin daha önce siber mağduriyet yaşayıp yaşamadıklarının etkisi olduğu söylenebilir. Siber zorbalık yapan ve yapmayan öğrencilerin tercih edecekleri müdahale davranışları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Siber Zorbalık Yapma Durumlarına Göre Öğrencilerin Tercih Edecekleri Müdahale Davranışları

	Siber zorba olanlar		Siber zorba olmayanlar		Toplam		Chi square		
	f	%	f	%	f	%	χ^2	df	P
Hiçbir şey yapmazdım.	73	34.1	181	24.5	254	26.7	7.793	1	.005
Olayı anne veya babama anlatırdım.	41	19.2	124	16.8	165	17.3	0.643	1	.423
Olayı okuldaki bir öğretmene anlatırdım.	27	12.6	77	10.4	104	10.9	0.813	1	.367
Olayı bir arkadaşşıma anlatırdım.	79	36.9	138	18.7	217	22.8	31.282	1	.000
Olayı sanal ortamdan birine anlatırdım (bir web sitesi yöneticisi veya web destek elemanı gibi).	43	20.1	31	4.2	74	7.8	58.450	1	.000

Tablo 7’de görüldüğü üzere, öğrencilerin dörtte biri, başkalarına siber zorbalık yaparlarsa müdahale davranışı olarak “hiçbir şey yapmayacaklarını” belirtmişlerdir. Siber zorbalık yapma durumunda en çok sergilenecek müdahale davranışı “olayı bir arkadaşşı anlatmak” veya “hiçbir şey yapmamak” şeklinde ifade edilmiştir. Müdahale davranışı olarak hiçbir şey yapmamayı, olayı bir arkadaşşı anlatmayı veya olayı sanal ortamdan birine anlatmayı tercih edecek öğrenciler arasından, daha önce başkasına siber zorbalık yapanların oranı, yapmayanlara göre daha yüksek olmuştur. Siber zorbalık yapmış olma durumlarına göre ortaya çıkan bu farklar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre belirli müdahale davranışlarının tercih edilmesinde, öğrencilerin daha önce başkalarına siber zorbalık yapmış olmasının etkisi olduğu söylenebilir. Öğrencilerin bir siber zorbalık olayına tanık olmaları durumunda sergileyecekleri müdahale davranışları ile bu davranışların daha önce siber mağduriyet yaşamış olma ve başkasına siber zorbalık yapmış olma durumuna göre değişimi Tablo 8 ve 9’da gösterilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Bir Siber Zorbalık Olayına Tanık Olmaları Durumunda Sergileyecekleri Müdahale Davranışları -Daha Önce Siber Mağdur Olma Durumuna Göre

	Siber mağdur olan		Siber mağdur olmayan		Chi square		Toplam	
	f	%	f	%	χ^2 (df)	p	f	%
Siber zorba ile birlikte eğlenirdim.	65	15.3	31	5.9	23.205 (1)	.000	96	10.1
Siber zorbalık olayına ben de katılırdım.	37	8.7	27	5.1	4.895 (1)	.027	64	6.7
İzlerdim, ama olaya katılmazdım.	114	26.9	85	16.1	16.554 (1)	.000	199	20.9
Siber zorbaya engel olmaya çalışırdım.	215	50.7	275	52.1	0.178 (1)	.673	490	51.5
Siber mağdura yardım ederdim.	207	48.8	233	44.1	2.083 (1)	.149	440	46.2
Sanal ortamı terk ederdim.	85	20.0	92	17.4	1.069 (1)	.301	177	18.6
Yardım edebilecek bir yetişkine olayı anlatırdım.	159	37.5	237	44.9	5.281 (1)	.022	396	41.6

Tablo 8 ve 9 incelendiğinde, herhangi bir siber zorbalığa tanık olduklarında öğrencilerin en çok tercih edecekleri müdahale davranışları sırasıyla “siber zorbaya engel olmaya çalışma”, “siber mağdura yardım etme” ve “yardım edebilecek bir yetişkine olayı anlatma” olmuştur. Burada dikkat çeken bir diğer bulgu, öğrencilerin bir kısmının, bir siber zorbalık olayına tanık olurlarsa siber zorba ile birlikte gülmeye eğleneceğini (%10.1), siber zorbalığa dâhil olacağını (%6.7) veya olayı izleyeceğini (20.9) belirtmiş olmasıdır.

Bir siber zorbalık olayına tanık olduğunda “siber zorba ile birlikte gülerdim/ eğlenirdim”, “siber zorbalık olayına ben de katılırdım” veya “izlerdim, ama olaya katılmazdım” yanıtlarını veren öğrenciler arasından, daha önce siber mağduriyet yaşamış olanların oranı, yaşamayanlara göre daha yüksek bulunmuştur (Tablo 8). Öte yandan, olayı yardım edebilecek bir yetişkine anlatacağını belirtenler arasından siber mağduriyet yaşayanların oranı, yaşamayanlara göre daha düşüktür. Müdahale davranışlarında gözlenen bu farklar istatistiksel olarak anlamlıdır. Başka bir ifadeyle, öğrencilerin siber mağduriyet yaşamaları, sözü geçen müdahale davranışlarının sergilenmesinde etkili olmaktadır.

Tablo 9. Öğrencilerin Bir Siber Zorbalık Olayına Tanık Olmaları Durumunda Sergileyecekleri Müdahale Davranışları -Daha Önce Siber Zorbalık Yapmış Olma Durumuna Göre

	Siber zorba olan		Siber zorba olmayan		Chi square		Toplam	
	f	%	f	%	χ^2 (df)	p	f	%
Siber zorba ile birlikte eğlenirdim.	59	27.6	37	5.0	93.091 (1)	.000	96	10.1
Siber zorbalık olayına ben de katılırdım.	37	17.3	27	3.7	49.157 (1)	.000	64	6.7
İzlerdim, ama olaya katılmazdım.	61	28.5	138	18.7	9.647 (1)	.000	199	20.9
Siber zorbaya engel olmaya çalışırdım.	89	41.6	401	54.3	10.792 (1)	.001	490	51.5
Siber mağdura yardım ederdim.	87	40.7	353	47.8	3.438 (1)	.064	440	46.2
Sanal ortamı terk ederdim.	55	25.7	122	16.5	9.216 (1)	.002	177	18.6
Yardım edebilecek bir yetişkine olayı anlatırdım.	71	33.2	325	44.0	8.054 (1)	.005	396	41.6

Bir siber zorbalık olayına tanık olduğunda, “siber zorba ile birlikte gülerdim/ eğlenirdim”, “siber zorbalık olayına ben de katılırdım”, “izlerdim, ama olaya katılmazdım” veya “sanal ortamı terk ederdim” diyen öğrenciler arasından daha önce siber zorbalık yapmış olanların oranı, yapmayanlara göre daha yüksek olmuştur (Tablo 9). Buna karşın, “siber zorbaya engel olmaya çalışırdım” veya “yardım edebilecek bir yetişkine olayı anlatırdım” şeklinde yanıt verenler arasından daha önce siber zorbalık yapanların oranı, yapmayanlara göre düşük olmuştur. Müdahale davranışlarında gözlenen bu farklar istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre öğrencilerin siber zorbalık yapmaları, sözü geçen müdahale davranışlarının sergilenmesinde etkili olmuştur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yaygınlığını gösteren araştırma bulguları, ortaya çıkış biçimleri, bireyler üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler ve yasal yaptırımları düşünüldüğünde, siber zorbalığın öğrencileri hedef alan ve gün geçtikçe büyüyen ciddi bir tehlike olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmacılar, öğrenciler açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bu zorbalık türüne karşı önlem almaları için aileleri ve eğitimcileri uyarmakta ve çözüm önerileri sunmaktadır (Kowalski vd., 2012; Shariff, 2008). Aileler ise, çocuklarını hedef alan bu tehlike karşısında endişe hissetmektedir. Yapılan bir araştırmada, öğrencilerin %72'si, ailelerin %54'ü, öğretmenlerin %49'u ve yöneticilerin %48'i, siber zorbalığın okullarında önemli bir sorun durumunda olduğunu ifade etmişlerdir (Choucalas, 2013). Oysa bizim araştırmamızda, öğrencilerin yarısına yakını siber zorbalığın tehlikeli olmadığını düşünmekte ya da bu konuda bilgisi olmadığını söylemektedir. Modecki, Minchin, Harbaugh, Guerra ve Runions (2014), zorbalık ve siber zorbalık olaylarının yaygınlığını belirlemeye dönük 80 araştırmanın meta analizini yapmışlardır. Buna göre 12-18 yaş arasındaki bireylerin siber zorba, siber mağdur veya hem siber zorba hem siber mağdur olarak bir siber zorbalık olayına dâhil olma oranlarını ortalama %15 olarak tespit etmişlerdir. Aynı araştırmada, gerçek yaşam zorbalığına dâhil olma oranı ise %35 bulunmuştur (Modecki vd., 2014). Diğer yandan, Topçu, Yıldırım ve Erdur-Baker (2013), Türkiye'de 15 yaşındaki 7 kişiyle yaptıkları nitel araştırmanın sonucunda, öğrencilerin siber zorbalık yapma nedenlerinden birini şaka yapmak olarak belirlemişlerdir. Bu araştırmanın sonuçlarından da görüldüğü üzere, öğrenciler siber zorbalığın eğlenme amacıyla yapılabileceğini düşünmektedir. Siber zorbalığın yaygınlık oranının geleneksel zorbalığa oranla daha düşük olması ve "eğlence" için siber zorbalık yapılması, öğrencilerin siber zorbalığı tehlikeli görmeme sebepleri arasında sayılabilir. Tüm bunlar, öğrencilerin siber zorbalığın hem mağdur hem zorba hem tanıklar için olumsuz sonuçlar doğurabilecek önemli bir problem olduğu konusunda bilgilendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırmacılar siber zorbalık davranışlarının neler olduğuna yönelik tanımlamalarda bulunmuşlardır. İnternet yoluyla biriyle alay etmek, isim takmak, hakaret etmek, dedikodu yapmak, bilerek virüslü e-posta yollamak, birinin fotoğrafını izinsiz olarak elektronik ortamda yayınlamak, cep telefonundan isimsiz mesajlar yollamak siber zorbalık davranışlarına örnek verilebilir (Kavuk, 2016). Öte yandan Juvonen ve Gross'a (2008) dijital iletişim araçlarını kullanarak başkalarına hakaret etmek ya da başkalarını tehdit etmek davranışlarını siber zorbalık olarak tanımlamışlardır. Willard (2006) siber zorbalık davranışlarını "kışkırtma (flaming)", "taciz (harassment)", "itibarsızlaştırma (denigration)", "kimliğe bürünme (impersonation)", "ifşa (outing) ve kandırma (trickery)", "dışlama (exclusion)" ve "siber takip (cyberstalking)" şeklinde siber zorbalık türleri tanımlamıştır. Kowalski ve diğerleri (2012), Willard'ın (2006) yaptığı sınıflandırmaya ek olarak saldırının kameraya çekilmesi (happy slapping) ve cinsel içerikli mesajlaşma (sexting) gibi siber zorbalık türlerinden söz etmiştir. Araştırmacıların tanımladıkları siber zorbalık davranışlarının tüm öğrenciler tarafından bilinmesi, bu ortamlarda sergilenen doğru ve yanlış davranışların ayırt edilebilmesi ve dolayısıyla siber zorbalığın önlenmesi açısından önemlidir. Bizim araştırmamızın sonuçları, belirli siber zorbalık davranışlarının yüksek oranda öğrenci tarafından bilindiğini gösterse de, bu konudaki bilgi eksikliğini de ortaya koymaktadır. Özellikle Türkiye'deki öğrenciler arasında sıklıkla yaşanan, "sohbet odasından birisini atma ve sohbet odasında hakaret etme" (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007), "kasıtlı olarak virüslü mail yollama, telefon numarasını gizleyerek rahatsız edici cinsel sesler çıkarma" (Kavuk ve Keser, 2016), "yüz yüze söylenemeyecek sözleri çevrimiçi ortamlarda söyleme, başka kimliğe bürünme, başkalarının fotoğraflarını izinsiz paylaşma" (Arıcağ vd., 2008) gibi siber zorbalık davranışlarının öğrenciler tarafından bilinmesi, öğrencilerin siber zorbalığı tanuması açısından son derece önemlidir.

Öğrenciler siber zorbalığın daha çok erkekler arasında yaygın olduğundan söz etmiştir. Bu araştırmanın siber zorbalık deneyimlerine ilişkin bulguları da öğrencilerin bu görüşünü destekler niteliktedir. Her zaman siber mağduriyet yaşadığını veya her zaman siber zorbalık yaptığını ifade eden öğrenciler arasından erkek öğrencilerin oranı kızlara göre daha yüksek olmuştur. Literatürde bu bulguyu destekleyen çalışmalar olmakla birlikte (Kowalski ve Limber, 2007; Peker, 2015; Topçu, 2008), siber zorbalığın kız öğrenciler arasında daha yaygın olduğunu (Hoff ve Mitchell, 2009) veya siber

zorbalık deneyimleri açısından kız ve erkek öğrenciler arasında fark bulunmadığını (Beran ve Li, 2005; Smith ve diğerleri, 2008; Rivers ve Noret, 2010) ifade eden araştırmalar da yer almaktadır. Bu sonuçlar, ülkeden ülkeye veya ölçümün koşullarına göre farklılaşsa da, siber zorbalığın hem erkek hem de kız öğrencileri hedef alan bir problem olduğunu söylemek mümkündür.

Reeckman ve Cannard (2009), siber zorbalık yapmak için bireyleri motive eden unsurları, eğlenmek, güçlü hissetmek, birine ders vermek, öç almak, mağduru güçlendirmek ve mağdura yüz yüze zorbalık yapmaktan korkmak olarak ifade etmişlerdir. Bazı öğrenciler ise hiçbir gerekçeleri olmadan sırf “yapabiliyor oldukları için” siber zorbalık yapmaktadır (Aftab, 2011). Cassidy, Jackson ve Brown (2009) yaptıkları araştırmada öğrencilerin siber zorbalık yapma nedenlerini mağduru sevmeme, daha önce mağdurdan dolayı üzüntü yaşama, daha önce mağdur tarafından siber zorbalığa maruz bırakılma, arkadaş ortamında siber zorbalığın kabul edilebilir olması ve eğlenceli olması şeklinde belirlemişlerdir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, öğrencilerin yarısından çoğu, siber zorbalığın intikam alma, dikkat çekme, güç gösterme, eğlenme veya kıskançlık sebebiyle yapıldığını düşünmektedir. Öte yandan öğrencilerin yarısından fazlası siber zorbalığın, popüler görünme, acımasızlık, gerçek yaşam zorbalığına karşılık verme amaçlarıyla veya hiçbir neden yokken öylesine sergilenebileceğini düşünmemektedir. Oysa hem araştırmacılar hem de araştırma bulguları, sayılan tüm bu nedenlerin siber zorbalık yapmayı tetikleyeceğini göstermektedir.

Bu araştırmadan elde edilen diğer bir bulguya göre öğrencilerin çoğu, siber zorbalığa maruz kalmanın kilo, boy, giysiler gibi fiziksel görünüm ile ilgili nedenlerden kaynaklandığını düşünmektedir. Öte yandan öğrencilerin yarısından fazlası, insanların cinsiyet, aile özellikleri, ICT’yi güvenli ve doğru kullanmama, gerçek yaşamda başkalarına zorbalık yapma, okuldaki performans ve engelli olma gibi özelliklerden dolayı siber mağduriyet yaşayabileceğini düşünmemektedir. Kowalski ve diğerleri (2014), siber mağdur olmanın en güçlü yordayıcısının gerçek yaşamdaki mağduriyet olduğunu ifade etmişlerdir. Bir başka araştırmada, öğrencilerin boy ve kilo gibi fiziksel özellikleri ile ilgili tacize uğrama, akademik, atletik veya sanat kabiliyetlerinden dolayı isim takılma, eşcinsel veya lezbiyen olarak etiketlenme ve kıyafetlerinden dolayı tacize uğrama gibi siber zorbalık olaylarına maruz kaldıkları belirlenmiştir (Cassidy vd., 2009). Bu sonuçlar öğrencilerin siber zorbalığın nedenleri hakkında bilgi eksikliği olduğunu ortaya koymaktadır.

Öğrencilerin siber mağdur, siber zorba ve tanık rolündeki siber zorbalık deneyimlerini inceleyen araştırma bulguları çeşitlilik göstermektedir. Udriş’in (2015), 899 lise öğrencisiyle yaptığı araştırmada, öğrencilerin %22’sinin siber mağduriyet yaşadığı, %7.8’inin ise başkalarına siber zorbalık yaptığı ifade edilmiştir. Li’nin (2007) yedinci sınıf öğrencileriyle yaptığı araştırma, öğrencilerin %24.9’unun siber mağdur olduğunu, %14.5’inin başkalarına siber zorbalık yaptığını ve %52.4’ünün siber zorbalığa maruz kalan birini tanıdığını göstermiştir. Selkie, Fales ve Moreno (2016), 2003-2015 yılları arasında 10-19 yaş arası bireylerin siber zorba ve siber mağdur olma yaygınlığını ele alan 139 araştırmanın meta analiz çalışmasını yapmışlardır. Bunun sonucunda, bireylerin siber zorbalık yapma oranlarının %1 ile %41 arasında; siber mağduriyet yaşama oranlarının, %3 ile %72 arasında değiştiği belirlenmiştir. Siber zorbalığın yaygınlığını inceleyen ulusal araştırmalar incelendiğinde, siber zorbalık yapma oranının yaklaşık %6 ile %48 arasında değiştiği, siber mağduriyet oranının ise yaklaşık %5 ile %56 arasında olduğu söylenebilir (Topçu ve Erdur-Baker, 2018).

Siber zorbalık olaylarının oranı, yapılan ölçümün biçimine göre (öz bildirim, akran veya aile bildirim, ciddiyet boyutu, zorbalık tanımının verilip verilmemesi, vb.) veya mağdurların yaşına göre değişiklik gösterse de (Kowalski vd., 2012), araştırmaların çoğundaki ortak nokta, tanık olma oranının siber mağduriyet yaşama ve siber zorbalık yapma oranlarından; siber mağduriyet oranının ise siber zorbalık yapma oranından yüksek olmasıdır. Bu durumun, öğrencilerin hem siber mağdur olduklarını hem de siber zorbalık yaptıklarını gizleme eğilimi göstermelerinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Çünkü kimliği gizleyebilme özelliği siber zorbalığı tetikleyen önemli bir faktördür (Aftab, 2011; Kowalski vd., 2012) ve öğrenciler bu gizliliği açığa çıkarmak istememektedirler.

Siber zorbalık müdahalesi, ailelerin ve eğitimcilerin bilgi sahibi olması gereken bir konu olmakla birlikte, öğrencilere kazandırılması gereken önemli bilgi ve beceriler arasında yer almaktadır. Görzig, Haddon, Livingstone ve Olafsson (2011) yaptıkları araştırmada, siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin yarısından çoğunun, olayın sonuçlarından doğabilecek olumsuzlukları önlemek için olaya nasıl müdahale edeceklerini bilmediklerini tespit etmişlerdir. Willard (2007) siber zorbalık olayına tanık olduğunda, olayın bildirilmesinin, mağdura destek olmanın ve duyulan endişeleri paylaşmanın önemini vurgulamıştır. Doğru müdahale davranışlarına ilişkin olarak Hinduja ve Patchin (2012) öğrencilere şu önerilerde bulunmuşlardır:

- Siber zorbalığa maruz kaldıysan asla sessiz kalma.
- Olayı annene, babana, bir öğretmene veya yakın bir arkadaşına anlat.
- Siber zorbanın kim olduğu belli değilse, olayı web sitesinin yöneticisine bildir.
- Siber zorbanın kim olduğu belliyse önce görmezden gel, devam ederse ona durmasını söyle.
- Siber zorbalık olayına ait kanıtları (mesaj, e-posta, fotoğraf, vb.) kaydet.

Her siber zorbalık olayı, ortaya çıkış biçimi, bıraktığı etki, siber zorba ve mağdurun özellikleri gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik göstereceğinden, her olaya yapılacak müdahalenin de kendine özgü olması kaçınılmazdır (Kavuk, 2016). Siber zorbalık olayları için standart bir müdahale biçimi olmamasına rağmen, birçok araştırmacı, siber zorba veya mağdur olarak siber zorbalığa dâhil olduğunda sessiz kalmayıp olayı güvenilen birine anlatma; bir siber zorbalık olayına tanık olduğunda ise siber mağduru destekleme, siber zorbayı durdurmaya çalışma, olayın bildirilmesini teşvik etme gibi doğru müdahale davranışlarında hemfikir olmuşlardır. Bu araştırmanın sonuçları, siber mağduriyet yaşama durumunda öğrencilerin dörtte üçünden fazlasının, siber zorbalık yapma durumunda ise öğrencilerin yarısından fazlasının, doğru müdahale davranışlarından en az birini sergileyecek olduğunu göstermektedir. Buradaki olumsuzluk, dikkate değer orandaki öğrencilerin, siber zorbalık yaşama durumunda herhangi bir müdahale davranışı sergilemeyecek olmalarıdır.

Yapılan araştırmalar, siber zorbalık yaşayan öğrencilerin bu olaydan en çok arkadaşlarına, en az ailelerine söz ettiklerini göstermektedir. Örneğin Udriş'in (2015) araştırmasında öğrencilerin yarısına yakını (%49), yaşadığı olayı arkadaşlarına ve %29.8 ailelerine anlattığını ifade etmiştir. Cassidy ve diğerleri (2009), siber mağdurların %74'ünün bu olaydan arkadaşlarına, %57'sinin ailelerine ve %47'sinin okul personeline söz ettiklerini belirlemişlerdir. Semerci'nin (2015) Türkiye'de ortaokul öğrencileriyle yaptığı araştırmaya göre, siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin %46.7'si kendisine gönderilen mesajı ailesiyle paylaştığını, %12.7'si zorbaya yanıt verdiğini, %7.9'u mesajı arkadaşına gösterdiğini ve %28.4'ü hiçbir tepkide bulunmadığını ifade etmiştir. Bizim araştırmamızda siber mağduriyetlerin arkadaşlara olduğu kadar anne-babaya da anlatıldığını göstermektedir. Yaşadığı siber zorbalık olayını güvendiği birine anlatan öğrenci her ne kadar doğru davranış sergilemiş olsa da, siber zorbalık olayı ancak ve ancak yetişkinin bundan sonraki yönlendirme ve müdahalesinin doğru olmasıyla mümkündür. Bu durum, siber zorbalıkla baş etmede aile ve akran eğitiminin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Tüm öğrencilerin siber zorbalıkla baş etme bilgi ve becerileriyle donatılması elbette çok önemlidir. Bunun ötesinde, özellikle siber zorbalığı deneyimleyen öğrencilerin, bu olaylardan olumsuz etkilenmelerini önlemek için doğru müdahale davranışlarını sergilemeleri daha da önemlidir. Oysa bu araştırmanın bulguları, daha önce siber mağduriyet yaşayan öğrencilerin yaşamayanlara göre, doğru müdahale davranışlarını daha az sergileyecek olduğunu göstermektedir. Araştırmacıların "doğru müdahale" olarak adlandırdıkları davranışlar siber zorbalıkla baş etmede ne kadar önemliyse, yanlış müdahaleler veya müdahale etmemek de o kadar dezavantaj oluşturmaktadır. Öğrencilerin yapacakları yanlış bir davranış, duygusal, sosyal, psikolojik ve fiziksel açıdan telafisi zor ve hatta imkânsız sonuçlar doğurabilmektedir. Çünkü insanlar sanal ortamlarda, gerçek yaşamda olmadığı kadar acımasız davranışlarda bulunabilmektedir. Hinduja ve Patchin (2013), bazı mağdurların siber zorbalık olaylarına müdahalesinin yavaş olmasından dolayı çoğu siber zorbanın, siber zorbalık etkinliklerini sürdürmeye devam ettiğini belirterek bu konudaki düşüncelerini ifade etmişlerdir. Bu araştırmanın bir diğer önemli

bulgusu tanıkların müdahale davranışlarına yönelikti. Bir siber zorbalık olayına tanık olduğunda tüm öğrencilerden hem bu olayı sonlandırmaya çalışması, hem bir yetişkine bildirmesi hem de mağdura destek olması beklenirken (Kowalski vd., 2012; Willard, 2007); öğrencilerin yalnızca yarısı siber zorbaya engel olacağını ve yarısından daha azı siber mağdura yardım edeceğini veya olayı bir yetişkine anlatacağını ifade etmiştir. Bu durum öğrencilerin bu konudaki eğitim ihtiyacının bir göstergesi olarak görülmelidir. Dikkat çeken önemli bir diğer bulgu, siber zorbalık olayına aktif olarak veya izleyici olarak katılacağını ifade eden öğrencilerin oranıdır. Hem siber zorbalık olaylarının yaygınlaşmasına neden olacağından hem de mağdurun etkilenme düzeyinin artacağından, bu “yanlış davranışlar” kabul edilemez davranışlardır.

Daha önce siber mağduriyet yaşamış öğrencilerin bunun olumsuz sonuçlarını deneyimlemiş olmalarından dolayı, siber zorbalığın doğru olmayan davranışlar arasında olduğunun bilincinde olmaları beklenir. Oysa tam tersine, siber mağduriyet yaşayan öğrencilerin “yanlış müdahale davranışlarını” mağduriyet yaşamayanlara göre daha fazla sergileyecek oldukları görülmektedir. . Bu durumun sebebi, öğrenciler arasındaki siber zorbalık olaylarının “arkadaşlar arasında bir şakalaşma” olarak algılanmasından veya “kısasa kısas” mantığından (Kowalski vd., 2012) kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Buna ek olarak, istenmeyen müdahale davranışlarının daha önce siber zorbalık yapmış öğrencilerde, diğerlerine göre daha fazla sergilenenecek olduğu da dikkat çekmektedir. Daha önce başkalarına siber zorbalık davranışı sergilemiş ve sergilediği davranışın mağdur üzerinde bıraktığı etkilerden haberdar olmayan bireylerin, siber zorbalık eylemlerini sürdürmesi kaçınılmazdır. Bu durumda öğrencileri, siber zorbalık olaylarının bireyler üzerinde bırakabileceği olumsuzluklardan haberdar etmek, tanık oldukları siber zorbalık olaylarında doğru müdahale davranışı sergilemelerine de katkı sağlayacaktır.

Bu araştırma, öğrencilerin siber zorbalıkla ilgili düşüncelerini, başka bir ifadeyle siber zorbalıkla ilgili neleri bilip hangi konularda eksiklerinin bulunduğunu; mağdur, zorba veya tanık rolünde siber zorbalığa ne kadar dâhil olduklarını; siber zorbalığa mağdur, zorba veya tanık rolünde dâhil olurlarsa ne tür müdahale davranışları sergileyeceklerini ortaya koymaktadır. Araştırmacılara, öğrencilerin siber zorbalığı önlemeye dönük ne tür davranışlar sergilediklerini ortaya koyan, aile ve eğitimciler gibi paydaşların da siber zorbalıkla ilgili görüş ve davranışlarını inceleyen, öğrenci-aile-eğitimci davranışlarının karşılaştırmalı olarak ortaya konduğu çalışmalar yapmaları önerilmektedir. Öte yandan okullar ve aileler, bu araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak öğrencilerin siber zorbalıkla ilgili eksiklerini belirleyip, bu eksikleri giderebilmek için öğrencilere yönelik eğitim çalışmaları ve etkinlikler düzenleyebilirler.

Kaynakça

- Aftab, P. (2011). *A parent's guide to cyberbullying*. <http://www.wiredsafety.net> adresinden erişildi.
- Akbaba, S. ve Eroğlu, Y. (2013). İlköğretim öğrencilerinde siber zorbalık ve mağduriyetin yordayıcıları. *Journal of Uludağ University Faculty of Education*, 26(1), 105-121.
- Akbulut, Y. (2014). Effect of case-based video support on cyberbullying awareness. *Australian Educational Computing*, 29(1). <http://journal.acce.edu.au/index.php/AEC/article/view/35> adresinden erişildi.
- Akbulut, Y. ve Çuhadar, C. (2011). Reflections of preservice information technology teachers regarding cyberbullying. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 2(3), 67-76.
- Arıcak, O. T. (2012). *Siber Zorbalık: Gençlerimizi Bekleyen Yeni Tehlike*. <https://siberzorbalik.wordpress.com/2012/04/23/siber-zorbalik-genclerimizi-bekleyen-yeni-tehlike/> adresinden erişildi.
- Arıcak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoglu, A., Saribeyoglu, S., Ciplak, S., Yilmaz, N. ve Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 11(3), 253-261.
- Ayas, T. (2016). Sanal zorbalık olaylarına karışan ve karışmayan öğrencilerin öz saygı ve dışadönüklükle ilişkisinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 41(186), 205-216.
- Baldry, A. C., Farrington D. P. ve Sorrentino, A. (2016). Cyberbullyingin youth: A pattern of disruptive behavior. *Psicologia Educativa*. 22, 19-26.
- Bayar, Y. ve Uçanok, Z. (2012). Okul sosyal iklimi ile geleneksel ve sanal zorbalık arasındaki ilişkiler: Genellenmiş akran algısının aracı rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 27(70), 101-114.
- Beran, T. ve Li, Q. (2005). Cyber-harassment: A study of new method for an old behaviour. *Journal of Educational Computing Research*, 32, 265-277.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (7. bs.). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cassidy, W., Jackson, M. ve Brown, K. N. (2009). Sticks and stones can break my bones, but how can pixels hurt me?: Students' experiences with cyber-bullying. *School Psychology International*, 30(4), 383-402.
- Chan, H. C. O. ve Wong, D. S. W. (2015). Traditional school bullying and cyberbullying in Chinese societies: Prevalence and a review of the whole-school intervention approach. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 98-108.
- Choucalas, V. Z. (2013). *Cyberbullying and how it impacts schools* (Yayımlanmamış doktora tezi). Indiana State University, Terre Haute, Indiana.
- Cochran, W. G. (1977), *Sampling Techniques* (3. bs.). New York: John Wiley & Sons.
- Çelen, F. K., Çelik, A. ve Seferoğlu, S. S. (2016, Nisan). Ortaokul öğrencilerinin sanal zorbalık ve internet saldırganlığı durumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. 25. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulmuş sözlü bildiri, Antalya.
- DeSmet, A., Aelterman N., Bastiaensens, S., Cleemput, K. V., Poels, K., Vandebosch, H., ... Bourdeaudhuij, I. D. (2015). Secondary school educators' perceptions and practices in handling cyberbullying among adolescents: A cluster analysis. *Computers & Education*, 88, 192-201.
- Dilmaç, B. ve Aydoğan, D. (2010). Parental attitudes as a predictor of cyber bullying among primary school children. *International Journal of Psychological and Brain Sciences*, 5(10), 649-653.
- Erdur-Baker, Ö. ve Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research*, 27, 31-42.
- Erdur-Baker, Ö. ve Tanrikulu, İ. (2010). Psychological consequences of cyber bullying experiences among Turkish secondary school children. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2(2010), 2771-2776.

- Erdur-Baker, Ö. (2010). Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools. *New Media & Society*, 12(1), 109-125.
- Erişti, B. ve Akbulut, Y. (2017). Reactions to cyberbullying among high school and university students. *The Social Science Journal*, 56(1), 10-20. doi: 10.1016/j.soscij.2018.06.002
- Gölpek-Sarı, F. ve Seferoğlu, S. S. (2018, Mayıs). Ortaokul öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalıkları ile sanal zorbalık yapma ve mağdur olma durumlarının incelenmesi. 12. International Computer & Instructional Technologies Symposium'unda sunulmuş sözlü bildiri, İzmir.
- Görzig, A., Haddon, L., Livingstone, S. ve Olafsson, K. (2011). *EU kids online: Final report*. London, UK: London School of Economics & Political Science (LSE). <http://eukidsonline.net/> adresinden erişildi.
- Herrera, J., Kupczynski, L. ve Mundy, M. A. (2015). Intersectionality and cyberbullying: A study of cybervictimization in a Midwestern high school. *Computers in Human Behavior*, 52, 387-397.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2009). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2012). *Preventing cyberbullying top ten tips for teens*. Cyberbullying Research Center. <http://www.cyberbullying.us> adresinden erişildi.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2017). Cultivating youth resilience to prevent bullying and cyberbullying victimization. *Child Abuse & Neglect*, 73(2017), 51-62.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2013). *Cyberbullying identification, prevention, and response*. Cyberbullying Research Center. <http://www.cyberbullying.us> adresinden erişildi.
- Hoff, D. L. ve Mitchell, S. N. (2009). Cyberbullying: Causes, effects, and remedies. *Journal of Educational Administration*, 47(5), 652-665.
- Horzum, M. B. ve Ayas, T. (2011). Ortaöğretim öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma düzeylerinin okul türü ve cinsiyet açısından incelenmesi. *Educational Sciences and Practice*, 10(20), 139-159.
- Horzum, M. B. ve Ayas, T. (2014). Ortaöğretim öğrencilerinin psikolojik belirtilere göre sanal zorba ve sanal mağdur düzeylerinin yordanması. *Online Journal of Technology Addiction Cyberbullying*, 2, 21-36.
- Jager, T., Amado, J., Matos, A. ve Pessoa, T. (2010). Analysis of experts' and trainers' views on cyberbullying. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20, 169-181.
- Juvonen, J. ve Gross, E. F. (2008). Extending the school grounds? - Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78(9), 496-505.
- Kavuk, M. (2016). *Ortaokul ve liselerin siber zorbalık farkındalık profillerinin oluşturulması ve okul paydaşlarına yönelik siber zorbalık farkındalık eğitimi etkililiğinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kavuk, M. ve Keser, H. (2016). İlköğretim okullarında siber zorbalık. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 520-535.
- Kowalski, R. M. ve Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 22-30.
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N. ve Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073-1137.
- Kowalski, R., Limber, S. ve Agatston, P. (2012). *Cyber-bullying: Bullying in the digital age*. Malden, MA: Blackwell.
- Langos, C. (2012). Cyberbullying: The challenge to defne. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15, 285-289.
- Li, Q. (2007). New bottle but old wine: a research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior*, 23, 1777-1800.

- Mishna, F., MacFadden, R., Gadalla, T., Daciuk, J., Solomon, S. ve Cook, C. (2006). *Cyber bullying survey: school summary report*. <http://www.governmentevents.ca/ypo2008/presentations/634.pdf> adresinden erişildi.
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G. ve Runions, K. C. (2014). Bullying prevalence across contexts: a meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health, 55*, 602-611.
- Pabian, S. ve Vandebosch, H. (2015). Short-term longitudinal relationships between adolescents' (cyber) bullying perpetration and bonding to school and teachers. *International Journal of Behavioral Development, 1-11*.
- Patchin, J. W. ve Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of School Health, 80*, 614-21.
- Peker, A. (2015). Analyzing the risk factors predicting the cyberbullying status of secondary school students. *Eğitim ve Bilim, 40*(181), 57-75.
- Reeckman, B. ve Cannard, L. (2009). Cyberbullying: A Tafe perspective. *Youth Studies Australia, 28*(2), 41-49.
- Rivers, I. ve Noret, N. (2010). 'I h 8 u': Findings from a five-year study of text and email bullying. *British Educational Research Journal, 36*(4), 643-671.
- Ryan, T., Kariuki, M. ve Yılmaz, H. (2011). A comparative analysis of cyberbullying perceptions of preservice educators: Canada and Turkey. *The Turkish Online Journal of Educational Technology, 10*(3), 1-12.
- Salı, J. B., Başak, B. E. ve Akca, E. B. (2015). Türkiye'de ortaokul öğrencileri arasında siber zorbalık. *Anadolu Journal of Educational Sciences International, 5*(2), 109-130.
- Sam, D. L., Bruce, D., Agyemang, C. B., Amponsah, B. ve Arkorful, H. (2018). Cyberbullying victimization among high school and university students in Ghana. *Deviant Behavior*. Erken erişimli çevrim içi makale. doi: 10.1080/01639625.2018.1493369.
- Schrock, A. ve Boyd, D. (2008). *Online threats to youth, solicitation, harassment, and problematic content*. <http://www.zephorio.org/isttf/ISTTF-LitReviewDraft.pdf> adresinden erişildi.
- Selkie, E. M., Fales, J. L. ve Moreno, M. A. (2016). Cyberbullying prevalence among US middle and high school aged adolescents: A systematic review and quality assessment. *Journal of Adolescent Health, 58*, 125-133.
- Semerci, A. (2015). Examining middle school students' views on text bullying. *Education and Information Technologies, 21*(6), 1807-1819. doi: 10.1007/s10639-015-9420-6.
- Shariff, S. (2008). *Cyber-bullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home*. New York, NY: Routledge.
- Slonje, R., Smith, P. K. ve Frisen, A. (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior, 29*(1), 26-32.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. ve Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry, 49*(4), 376-385.
- Spears, B., Campbell, M. A., Tangen, D. J., Slee, P. ve Cross, D. (2015) Australian pre-service teachers' Knowledge and understanding of cyberbullying: Implications for school climate. *Les Dossiers des sciences de l'éducation, 33*, 109-130.
- Tanrıkulu, İ. (2018). Cyberbullying prevention and intervention programs in schools: A systematic review. *School Psychology International, 74-91*.
- Tanrıkulu, T., Kınay, H. ve Arıcak, O.T. (2015). Sensibility Development Program against Cyberbullying. *New Media & Society, 17*(5), 708-719.
- Topçu, Ç. (2008). *The relationship of cyber bullying to empathy, gender, traditional bullying, internet use and adult monitoring* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

- Topçu, Ç. ve Erdur-Baker, Ö. (2007, Eylül). *Geleneksel akran zorbalığının, siber zorbalığın ve bu iki tip zorbalık türü arasındaki ilişkinin toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi*. 16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulmuş sözlü bildiri, Tokat.
- Topçu, Ç. ve Erdur-Baker, Ö. (2018). RCBI-II: The Second Revision of the Revised Cyber Bullying Inventory. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 51(1), 32-41.
- Topçu, Ç., Erdur-Baker, Ö. ve Çapa-Aydin, Y. (2008). Examination of cyberbullying experiences among Turkish students from different school types. *CyberPsychology & Behavior*, 11(6), 643-648.
- Topçu, Ç., Yıldırım, A. ve Erdur-Baker, Ö. (2013). Cyber bullying @ schools: What do Turkish adolescents think? *International Journal for the Advancement of Counselling*, 35(2), 139-151.
- Udris, R. (2015). Cyberbullying in Japan: An exploratory study. *International Journal of Cyber Society and Education*, 8(2), 59-80.
- Von Marees, N. ve Petermann, F. (2012). Cyberbullying: An increasing challenge for schools. *School Psychology International*, 33(5), 467-476
- Willard, N. (2006). *Cyber bullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social cruelty, threats, and distress*. Eugene, OR: Center for Safe and Responsible Internet Use.
- Willard, N. (2007). *Educator's guide to cyberbullying and cyberthreats*. Center for Safe and Responsible Use of the Internet. <http://www.cyberbully.org/> adresinden erişildi.
- Yetik, S., Bardakcı, S., Akyüz, H. İ., Keser, H., Numanođlu, G. ve Alakurt, T. (2017, Mayıs). *Siber zorbalığa maruz kalma durumunun Benlik algısı ve toplumsal aidiyete etkisi*. IVth International Euroasian Educational Research Congress, Bayburt.
- Yılmaz, H. (2011). Cyberbullying in Turkish middle schools: An exploratory study. *School Psychology International*, 32(6) 45-654.